

*Парій О.М.,**аспірант кафедри економіки підприємств і корпорацій,
Тернопільський національний економічний університет*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В СИСТЕМІ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність розвитку підприємства на засадах інноваційності та інтелектуалізації його бізнес-процесів в умовах конкурентного ринку, проведено структуризацію інтелектуального капіталу підприємства та аналіз економічного змісту його складових (людського, організаційного та структурного капіталів), а також розглянуто особливості ринкового регулювання процесів формування попиту, пропозиції та ціноутворення на інтелектуальний продукт.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, економіка знань, ринок інтелектуального капіталу, комерціалізація наукових розробок, об'єкти інтелектуальної власності, інтелектуальна праця, людський капітал, інноваційний продукт.

Постановка проблеми. В умовах сучасного економічного розвитку основним атрибутом успішної діяльності підприємства на ринку є його інноваційна активність. Без використання досягнень науки та техніки підприємства не можуть утримувати лідируючі позиції серед конкурентів. Тенденції розвитку світової економіки показують підвищення значимості інтелектуальних ресурсів, які за ефективного використання здатні створити унікальну, високотехнологічну продукцію, забезпечити належне позиціонування підприємства на ринку, лояльність споживачів та підвищити конкурентоспроможність самого виробника. В сучасних умовах розвиток економічних процесів неможливий без використання інтелектуального капіталу, в основі якого лежать інформація та знання та який, на відміну від інших видів капіталу, має здатність до самозростання у процесі використання. Все це обумовлює дослідження особливостей формування інтелектуального капіталу та його вплив на протікання економічних процесів на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці формування інтелектуального капіталу та практичним аспектам його використання у діяльності підприємств присвячено праці таких науковців, як, зокрема, І. Бажан [1], Н. Гавкалова [2], С. Гвоздю [3], Л. Городянська [4], О. Захаріна [5], І. Іванова [6], С. Ілляшенко [7], О. Кендюхов [8], О. Колумбет [9], Н. Кравчук [10], Н. Маркова [2], Н. Притуляк [11], Л. Рибіна [12], О. Собко [13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні в науковій літературі залишаються питання ринкового регулювання процесів формування інтелектуального капіталу та використання результатів інтелектуальної праці підприємства.

Мета статті полягає у виявленні особливостей розвитку ринку інтелектуального капіталу та його взаємодії з підприємницьким сектором.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з головних та яскравих проявів сучасної інноваційної економіки є зростаюча роль знань і перетворення їх в один з найважливіших ресурсів росту, а саме інтелектуальний. Застосування нових

знань в економіці сприяє збільшенню ринкової вартості підприємств. Їх можна розглядати як елемент ресурсів, що використовується підприємством у своїй діяльності, і ресурс, який бере участь у безпосередньому відтворенні споживчої вартості товарів та послуг. Необхідно відзначити, що характер і роль знань на різних етапах розвитку суспільства суттєво змінювалися. Якщо у попередні часи знання мали загальний характер і були філософською категорією, то сьогодні знання є більш спеціалізованими і стали економічною категорією. Знання у сучасному розумінні – це необхідна підприємству інформація через призму рівня освіченості його кадрового потенціалу, досвіду, розуміння, яка має перш за все практичну цінність і використовується для отримання конкретних результатів [12, с. 342].

У розвинутих економіках вартість промислових активів компаній та організацій безпосередньо пов'язана з їх здатністю генерувати нові знання, з інтелектуальним капіталом. На думку аналітиків Всесвітнього банку, виробнича складова ВВП розвинутих країн становить лише 18–20%, решта 80% безпосередньо залежить від якості людських ресурсів (робочої сили) [14, с. 464]. Понад 50% світових економік базується на інтенсивному використанні інтелектуального капіталу. Тоді як обсяг продукції, що виготовляється із застосуванням прав інтелектуальної власності, в Україні складає менше 3%, що свідчить саме про неефективне або нераціональне використання інтелектуальної складової розвитку підприємницького сектору та обумовлює відсутність інноваційної продукції [3, с. 13].

Поява інновації на підприємстві безпосередньо залежить від двох умов, а саме інтелектуального потенціалу людини та його здатності до специфікації, адже нове знання має бути відкритим (генерованим), а потім застосованим до специфічних задач в конкретному організаційному або виробничому контексті [12, с. 342]. Джерелом генерації нового знання на підприємстві є інтелектуальна активність персоналу, тоді як місцем його комерціалізації виступає ринок інтелектуального капіталу.

Розглядаючи економічну основу формування інтелектуального капіталу, відзначимо, що людина, відлучена від засобів виробництва, продає свої інтелектуальні здібності (інтелект) як капітал, який їй належить. Підприємець купляє їх, як купляв би будь-який інший актив, необхідний для успішної роботи свого підприємства. Для робітника його індивідуальні здібності виступають як товар, а для підприємства – капіталізована величина авансованої вартості капіталу, витраченої на наймання робітника (прибуток) [12, с. 342–343].

Система відносин між структурними складовими інтелектуального капіталу формує ринок інтелектуального капіталу. Дослідження цієї категорії показало, що в сучасній економічній думці, коли йдеться про комерціалізацію об'єктів права інтелектуальної власності, прийнято вживати поняття ринку інтелектуальної власності або трансферу технологій, а не капіталу, хоча ми вважаємо, що ринок інтелектуального капіталу виступає як сукупність:

– знань, вмінь, навичок, творчих здібностей, кадрового потенціалу робочої сили, її мобільності, здатності до самоосвіти та перекваліфікації, що дають можливість швидко та якісно виконувати поставлені завдання, збільшувати додану вартість (людський капітал);

– власне об'єктів інтелектуальної власності та інфраструктурних активів, що дають змогу отримати вигоду від знань, що перебувають всередині підприємства (структурний або організаційний капітал);

– відносин організації з бізнес-партнерами та споживачами продукції, що дає змогу отримати вигоду від організації ефективних комунікацій із зовнішнім середовищем (споживчий або клієнтський капітал).

Зазвичай питання структуризації інтелектуального капіталу в науковій літературі проводиться на мікроекономічному рівні, тобто на рівні підприємства. Таку тенденцію можна пояснити тим, що зародження теорії інтелектуального капіталу почалося саме з дослідження практичної діяльності підприємства.

Людський капітал виступає необхідною умовою становлення економіки знань, а продукування знань та ідей є основою економічного розвитку підприємства. Освіта, виховання, здоров'я, розвиток творчих здібностей виступають чинниками формування якісного людського капіталу, що забезпечить у майбутньому високий рівень особистого та суспільного доходу, мультиплікативний макроекономічний ефект.

Людський капітал уособлює потенціал працівників у вигляді навичок, досвіду, здібностей, що дають змогу генерувати нові ідеї та знання. Для одержання переваги на ринку підприємство створює інноваційний продукт, при цьому відбувається трансформація потенціалу, закладеного в людському капіталі, в інтелектуальні активи, а також їх втілення в інноваційному продукті. Саме людським капіталом формуються інтелектуальні активи, на які фірма може заявляти права власності. Тобто інтелектуальний продукт, створюючись фахівцями компанії, стає активом, що може набувати товарної форми. Особливість людського капіталу полягає в тому, що він практично єдиний серед усіх складових інтелектуального капіталу підприємства не належить йому на правах власності, оскільки заснований на знаннях, досвіді, навиках, здібностях співробітників, які є невіддільними від індивідуума [10, с. 124]. Підприємство як суб'єкт, що створив належні умови для відтворення та розвитку людського капіталу, на комерційних засадах використовує продукти інтелектуальної праці для досягнення власних цілей.

Для цілей інноваційного розвитку підприємства формування людського капіталу має базуватися на таких його особливостях.

1) Людський капітал окремого підприємства є унікальним і неповторним. При цьому слід зазначити, що якісною характеристикою людського капіталу виступає саме сукупність здобутих знань, вмінь та навичок, а не обставини, у яких вони реалізуються. Саме тому створення належних умов праці, у яких працівники можуть творчо розвиватися та самореалізовуватися, визначає ефективність використання людського капіталу та розкриття потенційних можливостей інноваційного потенціалу підприємства.

2) Людський капітал має здатність до накопичення в процесі навчання, професійної підготовки та трудової діяльності, змінюючи свою корисність задля інноваційного розвитку підприємства. Ефективна реалізація інновацій неможлива без генерування прогресивних ідей та розробки шляхів їх практичного втілення, а єдиним виробничим фактором, який містить творчу складову, є персонал. Саме тому формування якісного,

інноваційно-активного складу людського капіталу підприємства вимагає значних вкладень.

3) Людський капітал є результатом інвестування в розвиток персоналу, генеруючи додаткові грошові потоки в процесі трудової діяльності. В контексті цього людський капітал підприємства визнається його активом, який здатний продукувати нові ідеї та матеріалізувати їх у конкретних благах, а його використання забезпечує майбутні економічні вигоди як власнику, так і підприємству, що використовує найману працю.

4) Людський капітал невід'ємний від самого носія, тобто людини, яка наділена інтелектом та володіє комплексом знань, вмінь та навичок роботи, її участь у виробничому процесі є осмисленою та чітко спрямованою на досягнення поставлених цілей.

5) Підвищення ефективності використання людського капіталу та активізація інтелектуального потенціалу підприємства можливі за умови забезпечення нормального рівня відтворення робочої сили відповідної кваліфікації.

6) Потреби та очікування працівників є стимулюючим чинником їх творчої діяльності, ініціативності та креативності. При цьому унікальність людських ресурсів виявляється у специфічній реакції на конкретні управлінські дії. Саме тому формування людського капіталу вимагає врахування мотивують чинників інноваційної діяльності працівників та застосування ефективних методів кадрового менеджменту.

7) Людський капітал як виробничий ресурс піддається оцінці для цілей відображення в обліку та звітності, що дає змогу оцінити витрати підприємства на активізацію інноваційної діяльності персоналу, отримані доходи від реалізації нововведень, а також визначити ефективність їх розробки [15, с. 82; 16, с. 195].

Людський капітал з часом не лише нагромаджується, але й має здатність до зношення та втрати конкурентоспроможності, що викликає потребу постійного інвестування в його розвиток. Понесені витрати підприємства на формування нових професійних знань персоналу покриваються доходами від реалізації інноваційної продукції, які отримані за рахунок здобуття нових конкурентних переваг на ринку. Реалізація потенційних можливостей працівників дає змогу конвертувати людський потенціал в капітал, набутти практичний досвід, підвищити рівень кваліфікації та збільшити доходи. Продуктивне відтворення людського капіталу вимагає створення сприятливих умов праці та зростання рівня задоволеності від інтелектуальної роботи [15, с. 83].

Економічний зміст інтелектуалізації людського капіталу полягає в тому, що саме інтелектуальні, творчі знання, уміння, навички є тим активом, на основі якого соціально орієнтовані підприємства формують прибутки, а інтелектуальний капітал необхідний для виявлення та реалізації конкурентних переваг на ринку, підвищення вартості господарюючого суб'єкта, вдосконалення системи менеджменту тощо. Значення інтелектуалізації для окремої особистості полягає в тому, що людина може отримувати винагороду вищу тільки тоді, коли рівень її досвіду, освіченості, професіоналізму дає змогу знаходити нестандартні, креативні рішення, реалізація яких приносить відчутний соціально-економічний ефект як для всього підприємства, так і для окремого його підрозділу [2, с. 76].

Організаційний капітал можна визначити як відносно стійку систему ресурсів підприємства, що дає йому змогу відповідати вимогам конкурентного ринку. До елементів структурного капіталу відносяться об'єкти інтелектуальної власності (патенти, ліцензії, торгові марки, знаки обслуговування)

та інфраструктурні активи (система фінансових відносин, процеси управління, організаційна структура та корпоративна культура, технічне та програмне забезпечення), тобто все, що має відношення до забезпечення господарської діяльності підприємства та робить її можливою взагалі.

Інтелектуальні активи, що набувають правового захисту, є об'єктами інтелектуального права. Ця частина інтелектуального капіталу піддається комерціалізації, реалізуючись в інноваціях, є власністю підприємства, але може бути відносно самостійним об'єктом купівлі-продажу. На відміну від людського капіталу, організаційний капітал загалом або його окремі частини може бути скопійований, відтворений, відчужений на користь іншого суб'єкта господарювання [9, с. 124].

Сьогодні в Україні практика в охороні та правовому режимі використання інтелектуальної власності ще недостатня, що викликає певні труднощі в розробці договірних документів між суб'єктами ринкових відносин. Водночас майнове право потребує офіційної реєстрації, тобто охоронних заходів щодо збереження авторських прав, власників інтелектуального продукту від посягань третіх осіб, які можуть скористатись майновими правами, що їм не належать.

Результатом взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем є такий елемент інтелектуального капіталу підприємства, як споживчий капітал, тобто система надійних, довгострокових довірчих і взаємовигідних відносин підприємства зі своїми клієнтами, партнерами, які представлені іміджем підприємства на ринку, торговою маркою, брендом, інформацією про клієнтів та конкурентів, технологіями збереження та залучення клієнтів тощо.

Таким чином, врахування особливостей структурної побудови інтелектуального капіталу дає змогу виокремити базують позицію людського капіталу у забезпеченні інноваційного розвитку підприємства. Адже саме знання, творчі здібності, компетенції, професійний рівень та напрацювання спеціалістів сприяють удосконаленню системи управління, формуванню стабільних, взаємовигідних ділових зв'язків із партнерами, здійсненню частки ринку, розробці та виготовленню інноваційної продукції, зростанню лояльності споживачів. Зворотній зв'язок організаційного капіталу з людським капіталом простежується під час систематизації знань співробітників у вигляді баз даних та подальшого творчого їх застосування за рахунок різних методів управління персоналом, використання інформаційних систем, технічного та програмного забезпечення тощо. За рахунок взаємодії людського та структурного капіталів відбувається створення споживчого капіталу підприємства [17, с. 276].

Накопичення інтелектуального капіталу має двоїсту природу. З одного боку, це процес нарощування знань і розвитку інтелектуальних здібностей суб'єктів, їх інтелектуальних сил. З цієї точки зору накопичення характеризує взаємодію людини з навколишнім світом у процесі інтелектуально-пізнавальної діяльності, необхідної для забезпечення життєвих потреб людини й суспільства. З іншого боку, накопичення інтелектуального капіталу має соціально-економічну визначеність, характеризуючи суспільну форму цього процесу, його соціально-економічну якість [1, с. 34].

Накопичення інтелектуального капіталу підприємства здійснюється в процесі використання інтелектуальної праці, що обумовлює виникнення ринкових відносини щодо придбання суб'єктами господарювання відповідних активів та формування інтелектуального потенціалу розвитку організації. Інтелектуальна праця, що базується на знаннях та твор-

чих здібностях працівників, спрямована на створення й впровадження інновацій та втілюється безпосередньо в об'єктах інтелектуальної власності. Водночас її результатом є не лише новий інтелектуальний продукт, але й інтелектуальний розвиток самої особистості.

Механізм попиту і пропозиції на ринку інтелектуальної праці базується на конкуренції, з одного боку, між продавцями робочої сили (інтелектуальної праці), які бажають вигідно застосувати свої здібності та отримати гідну винагороду, а з іншого боку, між роботодавцями, які прагнуть залучити найбільш кваліфікованих, креативних працівників, здатних до інноваційної діяльності, з метою створення інтелектуального потенціалу фірми для забезпечення її конкурентних переваг [5].

Особливості ринку інтелектуальної праці зумовлюють і специфіку ціноутворення. Так, вартість інтелектуальної праці завжди вища, ніж на ринку праці загалом. На відміну від товарної продукції, в ціну якої входять витрати виробництва, ключовим фактором ціноутворення на ринку інтелектуальної праці є прибуток, який отримує підприємство від комерціалізації наукових розробок.

Ринкове регулювання інтелектуального капіталу виражається у впливі різних ринків на господарюючі суб'єкти, які приймають рішення про рівень, ступінь та якість розвитку його елементів (освітній, інноваційний, комунікативний капітал) з метою отримання конкурентних переваг і вилучення інтелектуальної ренти. Відповідно до цього пропозиція на ринку інтелектуального капіталу формується під впливом інформаційних потоків з таких основних ринків [1, с. 34; 6, с. 24–25]:

- 1) товарний ринок, що сигналізує про попит на продукцію (послуги), відповідність її якості, життєвий цикл продукції, оновлення товарів на основі інновацій, мотиви споживчої поведінки;
- 2) ринок підготовлених до науково-дослідної роботи кадрів, що інформує про сформований науково-технічний потенціал країни, накопичений досвід виконання наукових досліджень та результативності комерціалізації їх результатів;
- 3) ринок освітніх послуг як посередник між процесами продукування та поширення знань, трансфер технологій у виробництво, а також інституцій, здатних забезпечити безперервне навчання працівників та підвищення їх кваліфікації;
- 4) ринок праці, який визначає вимоги до рівня кваліфікації та компетенцій сучасного працівника й сприяє якісній підготовці фахівця відповідно до запитів роботодавців;
- 5) ринок інтелектуальних продуктів, що безпосередньо пов'язаний з інститутом інтелектуальної власності, а також регулює механізми реалізації обмінних операцій з особливим товаром, а саме правом власності на використання інтелектуального продукту.

Таким чином, ринковому механізму формування інтелектуального капіталу притаманні такі особливості: по-перше, він виступає генератором науково-технічного прогресу в країні; по-друге, сприяє активізації інноваційного розвитку підприємства; по-третє, посилює вимоги до розробки, виробництва та комерціалізації інноваційних продуктів, а також здійснює контроль за дотриманням прав використання об'єктів інтелектуальної власності; по-четверте, забезпечує економію ресурсів за рахунок використання прогресивних технологічних рішень; по-п'яте, створює сприятливі умови для інтелектуальної активності людського капіталу, зростання їх професійно-кваліфікаційного рівня та розвитку їх творчого потенціалу.

Розвиток вітчизняної економіки та безпосередньо підприємств, а особливо в умовах високої конкуренції, майже не

можливий без активної спрямованості виробничих структур на інноваційно-інтелектуальну діяльність. Зростання ролі інформації та знань у виробничих процесах ставить у пряму залежність економічний прогрес і суспільний розвиток від суцільної інтелектуалізації життя населення. Інтелектуальна діяльність стає головною умовою економічного поступу, а інтелектуальний капітал – найважливішим та найціннішим ресурсом для досягнення цієї мети.

Висновки. Встановлено, що джерелом генерації нового знання на підприємстві є інтелектуальна активність персоналу, а місцем його комерціалізації виступає ринок інтелектуального капіталу. Визначено, що система відносин між структурними складовими інтелектуального капіталу формує власне ринок інтелектуального капіталу. Наведено особливості, які притаманні ринковому механізму формування інтелектуального капіталу. Показано, що ринок інтелектуальної праці зумовлює також специфіку ціноутворення. Доведено, що розробка ефективних механізмів управління інтелектуальним капіталом підприємства та пошук диверсифікованих джерел інвестування у його розвиток формують перспективи розвитку підприємства.

Література:

- Бажан І. Економічна сутність та функції інтелектуального капіталу. Україна: аспекти праці. 2012. № 2. С. 30–35.
- Гавкалова Н., Маркова Н. Формування та використання інтелектуального капіталу: наукове видання. Харків: вид. ХНЕУ, 2006. 250 с.
- Гвоздю С. Інтелектуальний капітал як необхідна складова конкурентного ринку. Технологічний аудит та резерви виробництва. 2012. № 4/2 (6). С. 13–14.
- Городянська Л. Управління інтелектуальним капіталом і забезпечення підприємств інтелектуальними ресурсами. Актуальні проблеми економіки. 2008. № 1. С. 127–132.
- Захаріна О. Ринок інтелектуальної праці: формування та розвиток. Вісник Житомирського національного агроєкологічного університету. 2015. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2620/3/ІЕНТтаNP_2015_37%E2%80%93343.pdf.
- Іванова І. Особливості формування ринку інтелектуального капіталу в процесі становлення економіки знань. Формування ринкових відносин в Україні. 2013. № 7. С. 22–26.
- Ілляшенко С. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства. Економіка України. 2008. № 11. С. 16.
- Кендюхов О. Ефективне управління інтелектуальним капіталом: монографія. Донецьк: ДонУЕП, 2008. 363 с.
- Колумбет О. Інтелектуальний капітал як основа розвитку інноваційної діяльності підприємства. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Економіка. 2011. Вип. 10. С. 122–129.
- Кравчук Н. Теоретичні засади функціонування інтелектуального капіталу підприємства. Інноваційна економіка. 2012. № 8. С. 114–117.
- Притуляк Н. Інтелектуальний капітал суб'єктів інноваційної діяльності. Фінанси України. 2011. № 12. С. 30–40.
- Рибіна Л. Інтелектуальний капітал як чинник розвитку економічних процесів. Економіка та суспільство. 2016. Вип. 2. С. 342–345.
- Собко О. Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація – функціонування – розвиток: монографія. Тернопіль: Крок, 2014. 360 с.
- Габдуллина Л. Інтелектуальный капитал как предпосылка эффективного функционирования производства. Проблемы современной экономики. 2008. № 4(28). С. 463–467.
- Галько Л. Формування людського капіталу в інтересах інноваційного розвитку підприємства. Молодий вчений. 2014. № 8(11). С. 81–86.
- Коваленко Н., Должикова А. Аналіз людського капіталу підприємства як ключової компетенції. Економічний простір. 2013. № 75. С. 191–199.
- Козинець Г. Структура інтелектуального капіталу. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2013. Вип. 23. С. 272–278.

Парий А.М. Интеллектуальный капитал в системе рыночных отношений

Аннотация. В статье обоснована необходимость развития предприятия на основах инновационности и интеллектуализации его бизнес-процессов в условиях конкурентного рынка, проведены структурирование интеллектуального капитала предприятия и анализ экономического содержания его составляющих (человеческого, организационного и структурного капиталов), а также рассмотрены особенности рыночного регулирования процессов формирования спроса, предложения и ценообразования на интеллектуальный продукт.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, экономика знаний, рынок интеллектуального капитала, коммерциализация научных разработок, объекты интеллектуальной собственности, интеллектуальный труд, человеческий капитал, инновационных продукт.

Pariy O.M. Intellectual capital in market relations system

Summary. The article deals with reasoning the necessity of enterprise development on the basis of innovation and intellectualization of its business processes in a competitive market. Structuring of intellectual capital and analysis of economic content of its components (human, organizational and structural capital) are carried out. Features of market regulation of forming the demand, supply and pricing for an intellectual product is also considered.

Keywords: intellectual capital, knowledge economy, intellectual capital market, commercialization of scientific developments, objects of intellectual property, intellectual work, human capital, innovative product.